

Miljoni monoloogi maa

Kõne, Vabariigi Presidendi mõttekoja kärejad, 22.11.2012, Lauluväljak

Kui Guido Viik riigiametisse tööle jõudis, oli haldusreform juba alanud. See juhtus jaanuaris 2000. Peaministriks oli siis Laar ja rahandusministriks Kallas, mõlemad Eesti lähiajaloo tugevaimad reformijad. Ometi on haldusreformist saanud omamoodi „närimiskumm“, mida võib lõpmatult mäluda, kuid kõhtu see ei täida. Olen vahel mõtisklenud, miks? Mina ei tea, mitu valda Eestis peab olema. Küll aga tean, et see peab olema kuidagi seoses mõistega kogukond, ja seega ka ajas ilmselt muutuv suurus. Austraalias elasime perega poolteist aastat miljonilinnas Perthis. Kohalike valimiste tulles avastasime üllatusega, et esindusorganeid valiti seal pisikeste linnaosade kaupa, mille vasted Tallinnas oleks pigem Hiiu ja Rahumäe, kui Nõmme. Selgus, et ses linnas polegi linnapead. Saab ka nii. Autoga ringi sõites sattusime seal ükskord valla peale, kus oli veidi üle tuhande elaniku ja mille suurus oli 93 tuhat ruutkilomeetrit. Me ei tea Eestis tegelikult, mida tähendab ääremaa.

Mina ei tea, mida teha et riik ja majandus muudkui kasvaks. Aga ma tean, et igiliikur pole võimalik ja ükski kasv pole igavene. Tean ka, et 14. sajandil kirjeldas araabia õpetlane Ibn Khaldun toonaste linnriikide elukaart. Tema järgi oli riigi rajajaks üldjuhul kohalikke hõimujuhte ühendav sultan. Talle järgnes võimutäiust oma kätte koondav isevalitseja, kes viis riigi õitsengule, kuid pani ka ametnikkonna paisuma. See viis omakorda letargiani ning kolmandaneljanda valitseja ajal oli linn vallutamiseks küps. Tuttav lugu? Moodsa ja keerukama käsitluse samast temast pakub USA ajaloolase Joseph Tainteri raamat „*Collaps of Complex Societies*“. Tainter väitel on kõik ajalooost tuntud kõrgtsivilisatsioonid vajunud lõpuks kokku iseenese raskuse all. Jah, otsene põhjus võis olla muu, näiteks sõda või näljahäda. Kuid selle sündmuse saabumisel oli riik kukkumiseks juba küps – umbes nagu kuivanud puu, mis ootab murdumiseni viivat tuuleiili. Riikide vananemise algpõhjuseks pakub Tainter majandusteadusest tuntud kahaneva piirtootluse seadust. Lihtsas maakeeles tähendab see, et kord edu toonud tegevusi taaskorrates hakkab nende kasulikkus vähenema. Rooma jäi ennast kordama, stagneerus ja langes. Rooma tippajal poleks barbarid seda ju kriimustadagi suutnud.

Mina ei tea, millal tuleb järgmine kriis. Aga ma tean, et pole võimalik teada täna seda, mida saame teada homme ja seetõttu ei tahaks ma olla tänaste majandusanalüütikute nahas. Miks? Sest tinglikult võib teadmiste sfääri jagada kolmeks. Koos esimese, n.ö. teadaolevate teadmiste ruumi avarumisega, rullub meie ees lahti ka teine horisont. See on küsimuste ja alade hulk, mis vajavad veel uurimist – asjad, mida me teame, et me ei tea. Kolmanda sfääri moodustavad asjad, mida me ei tea, et me ei tea – need, mida Nassim Taleb tähistab terminiga „must luik“. Enamik ühiskonna pöördelistest sündmustest (mis analüütikute ennustused untsu ajavad) tuleb just sellest ebakindluse sfäärist. Miks põhjustas Lehman Brothers üleilmse kriisi, aga näiteks Nick Leasoni poolt üleöö põhja lastud Barings Bank mitte? Miks murdis usaldus Eestis just nüüd, kuigi kõigile vähegi lahtiste silmadega kodanikele oli „ämma-annetuste“ olemasolu ju kogu aeg teada? Milline lumehelvest põhjustab laviini? Tahame või ei, paljuski on kriisid juhusliku iseloomuga. Siiski pole kriisid ainult halvad – kas Vabadussõda olnuks võimalik, kui poleks olnud I maailmasõda?

Mina ei tea, milline on ideaalse riigi mudel. Kuid ma tean, et ülereguleerimine on ohtlik. Majanduslikus mõttes on iga süsteem (masin, firma, riik) seda efektiivsem, mida korrastatum ja täpsemalt reguleeritud ta on. Nüüd on majandusteadlased avastanud enda jaoks asjaolu, mida insenerid ammu teavad: mida rohkem me süsteemi korrastame ja sealt efektiivsust välja pigistame, seda väiksemaks jääb selle tugevusvaru. Teisisõnu, seda väiksemaks muutub selle sitkus, ehk kohanemisvõime kriisides. Pole võimalik täpselt ennustada majanduse (firma, riigi) tugevusvaru suurust, ammendumise aega või viisi. Küll on aga teada, et murdumine toimub järsult – nagu puuoks, mis katki minnes praksatab. Tean ka, et kaose ja korra teljel paiknev

„jätkusuutlikkuse aken“ – vahemik, milles toimivad kõik ökosüsteemid – ei asu isegi mitte telje keskpunktis, vaid on kaose suunas veidi kaldu.

Kui see teadmiste ja mitteteadmiste jutt nüüd kokku võtta, joonistub sellest välja hulk meie tavapärasest poliitilisest diskussioonist väljapoole jäävaid järeldusi, mis Eesti tulevikku, vähemalt minu meelest, oluliselt mõjutavad.

Esiteks: „Talv on tulekul“. See Starkide suguvõsa vapilause raamatust „Troonide mäng“ ilmestab ehk kõige paremini seis, mida teatav ports universumi kvantstruktuuri sisse kirjutatud ebakindlust meile tegelikult tähendab: kriisid on maailmas paraku normaalne nähtus ja seega peavad talvevarud korras olema. Tuleb siiski märkida, et algselt pidi „Troonide mäng“ olema kolmeosaline. Viienda osa lõpuks polnud see „talv“ aga ikka veel saabunud ja edasi lugeda ma enam ei viitsinud. Teisisõnu, ka ebakindlus ise on ebakindel. Nii või teisiti, me elame praegu mitme pika globaalse arenguhoovuse (Euroopa esiletõus, õigusriik, industriaalajastu, kapitalism) küpsusfaasis. See tähendab, et ka nendest pärinevate lahenduste tootlus on kahanemas ning neid lahendusi kordama jäädes muutub ühiskondlik varinguoht üha reaalsemaks.

Teiseks, kui leiame oma riigi korraga kõndimas ootamatult ebakindlal majandusjääl, tuleb olla valmis kiiresti tegutsema – hoida käed vabad ja (laenu-) koorem kerge.

Kolmandaks, paanikaks pole põhjust. Hea uudis on see, et ebakindlus ise on tegelikult kogu aeg olemas olnud ja ei suurene ega vähene. Teda ei huvita, et me oleme hakanud tema olemasolu rohkem teadvustama.

Neljandaks, keerukus on ohtlik. Me ei tohi oma riiki üle koormata, sest nagu ütleb araabia vanasõna: viimane heinakõrs murrab kaameli selgroo. Samuti peame õppima oma riiki jooksvalt taasleiuutama, sh lammutama.

Viiendaks vajame Eestile kindlasti rohkem elusorganismile omast liikuvust, kuid samas peame hoiduma ka palavikust. Kuidas ikkagi hoida ühiskonna „temperatuuri“ n.ö. 36-37 kraadi vahemikus? Kuidas hoiduda lammutamisel „lapsi pesuveega välja viskamast“?

Kuuendaks näib, et paljuski otsime lahendusi valest metsast. Kas on mõtet rabeleda 10% palgatõusu nimel, et see siis kohe energia ja veemüüjate tasku edasi kanda? Äkki mõtleks parem, kuidas sellest oravarattast välja tulla? Kui keegi oleks meile 1991 öelnud, et Soome toonase rikkuseni jõudes tunneme end ikka veel vaesena, poleks me teda lihtsalt mõistnud. Kuskil seal me praegu asume – mis valesti läks?

Kokkuvõttes, 21. sajandi probleemidele ei piisa 20. sajandi lahendustest – rahast ja seadustest. Loomulikult läheb ka neid endiselt tarvis, kuid eelkõige on praeguse kriisi põhjuseks siiski teadmiste ja kultuuri – eetika, esteetika, harmoonia – puudujääk ühiskonnas. Paraku (või õnneks) ei allu eetilised ja esteetilised kategooriad seaduse ega raha jõule. Nii nagu kirik ei toonud omal ajal leiba lauale, ei ole ka riik sobiv instrument vaimusfääri kuuluvate probleemide lahendamiseks.

Mina ei tea, kuidas tuua meie riiki rohkem harmooniat. Võib-olla peaks näiteks Muusikaakadeemia ja EBS ühisprogrammis õpetama mitte kunsti juhtimist (nagu praegu), vaid juhtimiskunsti? Võib-olla tasuks poliitikutel järgida Aivar Sõerdi (kiiduväärt!) eeskujuga ja minna muusikat õppima? Või suunaks nad hoopis empaatiakoolitusele? Ma ei tea. Ma ei usu, et kultuurivallast saab üldse leida nii lihtsaid ja üheseid lahendusi, nagu me majanduses ja õigusloomes harjunud oleme. Kaks monoloogi ei pruugi anda kokku dialoogi, ammuks siis veel miljon. Kuidas aga muuta meie praegune „miljoni monoloogi maa“ mitmehälseks ja kokkukõlavaks kooskõlavaks?

Siiski ei soovi ma jätta seda ettekannet siin lihtsalt tühjaks käramiseks ja julgen ikka mõned eelnevat arutluskäiku kirja pannes kogunenud praktilisemat sorti ideealged varrukast välja raputada kah. Hoiatan ette, et esmapilgul paistavad need imelikud. Ja riigieelarvest ei küsi nad sentigi. Siiski on nad loogilises seoses eelneva arutluskäiguga. Ja lähemal vaatamisel ei nõua nad

minu meelest ikkagi midagi muud kui vaid mõtteviisi muutust, praegusest kastist väljaastumist. Tagurpidises „lennukuse“ järjekorras oleks need siis sellised:

Esimeseks, kõige lihtsamaks ja robustsemaks pakkumiseks on „Reeglikvoodid“. Kui me ei taha vajuda kokku iseenese raskuse all, siis tuleb riigi keerukuse kasvu piirata. Seda saab teha seades sarnaselt kasvuhoonegaasidele lae kehtivate õigusaktide kogumahule Riigi Teatajas. Võttes näiteks eesmärgiks viia „õigusemissioon“ tagasi aasta 2000 vms tasemele. Või lihtsalt nõudes iga uue õigusakti väljaandjalt samaaegselt ka mõne vana kustutamist.

Teiseks võiks pakkuda „Ei kõigile“ valiku sisseviimist valimisedelil, koos reaalse „plats puhtaks“ tüüpi tagajärgedega, kui see valik peaks tõesti saama üle 50% häältest. Oleks ju hea kui nomenklatuuristuv eliit saaks hoiatuse usalduse vähenemisest varem? Ja kui rahvas saaks seda hoiatust anda mitte tänaval vaid valimistel?

Kolmandana pakuks välja „Valimispuhkuse“ – presidendivalimistelt tuttava rotatsiooni-mudeli rakendamise erakondadele nii, et üle kahe koosseisu järjest nad parlamenti kuuluda ei saa (pärast võib tagasi tulla). See võiks ehk tuua poliitmaastikule pidevat mesilasperele sarnanevat liikumist. Samuti väidan, et korrapärane sabati-puhkus oleks kasulik kõikide pikaajaliste erakondade tervisele.

Neljandaks võiksime anda Eestis otsedemokraatiale senisest oluliselt suurema rolli. Maailmas on esindusdemokraatia eelistamise põhjused alati olnud tehnilist laadi – ei saa ju kodanikke iga küsimuse otsustamiseks linnaväljakule kokku ajada. Infotehnoloogia on selle põhjuse ammu kõrvaldanud – vabavaraga ja *crowdsourcing*’uga luuakse maailmas vägagi suuri asju. Näiteks Islandis prooviti seda äsja põhiseaduse peal, Saksamaa piraadipartei arendab veebis valgdemokraatiat. Esmajärjekorras ja testimiseks võiks anda rahvale talgukorras lahendamiseks näiteks erakondade rahastamise küsimuse. On imelik, et oma rahastamise üle arutavad erakonnad ei tee märkamagi mäekõrgust huvide konflikti, kuhu nad end seadnud on. Kui mõni aeg tagasi tuli jutuks parlamendi palkade alandamine, siis teati küll, et iseenda palka ei ole kohane muuta.

Viiendaks, tahaks pakkuda ideed, mis mõeldud vältima iga piisavalt kaugeleviidud tsentraliseerimise-tee lõpus vältimatult paistvat kollapsit. See on „Hajutatud Riigi“ kontseptsioon, mille kaudseks eeskujuks võiks olla interneti ja pilvetehnoloogia toimetused. Ka energeetikas on juba hakanud juurduma arusaam hajutatud elektritootmisest kui tõenäoliselt parimast tulevikulahendusest nii energiajulgeoleku, tarnekindluse, hinna kui ka keskkonna seisukohast. Nimelt eksisteerib ärijuhtimises aabitsatõde, et juhtimisotsused tuleb langetada tasandil, kus on parim informatsioon – nii all kui võimalik, aga nii kõrgel kui vajalik. Eesti riigi puhul võiks alustada näiteks Euroopa õigusest tuttava subsidiaarsuse printsiibi kehtestamisest – vallad delegeerivad ühiselt ülesandeid riigile, mitte vastupidi. Kindlasti tähendaks Hajutatud Riik ka eemaldumist praegusest „õhukese“ riigi ideoloogiast – vastupidi, see tähendab rohkem ja lähemat riiki. Eelkõige tähendab see aga sitkemat riiki.

Viimasena puistaks siinkohal lavapõrandale laiali idee pealkirjaga „Eesti otsib põhiseadust“. See oleks koos iga 5. laulupeoga toimuv Teeme Ära mõttetalgute ja superstaari saateformaadi kombinatsioon. Meeskonnavõistlus, milles võitjate poolt kokku pandud uue põhiseaduse projekt läheks rahvahääletusele vana põhiseaduse vastu. Mitte, et ma meie põhiseadust aegunuks peaksin. Kuid mina olen selle poolt hääletanud, minu lapsed mitte. Kui me tahame, et riik kestaks ja et seda omaks peetaks, peavad järgmised põlvkonnad saama seda oma käe järgi (taas-) ehitada. Loomulikult paistaksid Teeme Ära mõttetalgutel, külamajas ja amatööride poolt kokkupandud põhiseadusprojektid esialgu kolossaalselt rohmakad. Kuid kas mäletate veel, millised nägid esimeses staarisaates välja näiteks Birgit Öigemeel või Ott Lepland, ja millise sära nad selles saates proffide käe all lõpuks said?

Kokkuvõtteks, mina ei tea, kas just need siin välja hõigatud n.ö. sõrmenipsu-ideed võivad luua Eesti, mida tahame ja suudame pidada. Kindlasti ei mahu nad ära tänasesse poliitilisse paradigmasse ega paku ka igavesi lahendusi. Aga ma tean, et kui me oleks 1986. aastal mõnele välismaalasele öelnud, et kavatseme end NSV Liidust välja laulda, oleks too end ribadeks

naernud. Ma tean ka, et oleks me toona jäänud valitseva paradigma piiridesse, ootaksime vabadust ilmselt tänini. Või, tõenäolisemalt, oleksime jäänud laguneva impeeriumi rusude alla. Me ei tohi lõpetada otsimist. Me ei tohi jääda ennast kordama.